

Kozma AHAČIČ | IZROČILO LATINSKEGA SLOVNIČARSTVA PRED PRVO SLOVENSKO SLOVNICO ADAMA BOHORIČA KOT (NE)POSREDNI VIR ZANJO

Izvleček

Prispevek opisuje možne neposredne in posredne vire prve slovnice slovenskega jezika, ki jo je leta 1584 napisal Adam Bohorič. Natančneje določi neposredne vire (Melanchthon, Donat) in opiše možne posredne vire, pri čemer se omeji na latinske humanistične slovnice (Valla, Perotti, Perger, Sulpicij, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus).

Abstract

The paper describes some possible sources, direct and indirect, for the first grammar of the Slovene language, written by Adam Bohorič in 1584. Identification of the direct sources (Melanchthon, Donatus) is followed by a description of possible indirect ones, limited to Latin humanist grammars (Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus).

O Slovnicu Adama Bohoriča *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura (Proste zimske urice o latinsko-kranjski slovnici)* z letnico 1584 je prva slovnica slovenskega jezika in je tudi v evropskem smislu ena zgodnejših slovníc ljudskih jezikov. Seveda pa ta slovnica ni ne prva slovnica slovenskega avtorja (to je napisal Bernard Perger) niti prva slovnica, ki bi jo brali tedanji slovenski intelektualci. V našem prispevku bomo skušali postaviti Bohoričevo slovnico v splošni kontekst tedanjih evropskih slovníc latinskega jezika, čim natančneje pa bomo določili tudi ugotovljive neposredne vire za slovnico.

Bohorič je o neposrednih virih za svojo slovnico dokaj skop, kar sicer ni bila splošna navada. Nekateri slovničarji tedanjega časa resda virov sploh ne naštevajo, tisti, ki jih, pa jih običajno omenijo več, včasih tudi tiste, po katerih se v resnici niso neposredno zgledovali. Od slovničarjev, od katerih je »jemal zglede«, Bohorič poimensko omeni le Filipa Melanchthona in Donata. Bohoričeve slovnice pa ne smemo presoјati le na podlagi njunega dela, ampak tudi na podlagi drugih antičnih slovničarjev (še posebej Prisciana), nekaterih tedanjih latinskih humanističnih slovníc in tedanjih slovníc ljudskih jezikov, ki bi jih Bohorič morda lahko poznal (tudi če jih ni upošteval). Ker tedanje slovnice ljudskih jezikov predstavljajo posebno problematiko, jih bomo obdelali v ločenem prispevku v naslednji številki Kerie.

Tak, nekoliko splošnejši pristop, je za dobro razumevanje Bohoričeve slovnice nujen, saj je dokazovanje posrednih vplivov enih slovnice na druge praktično nemogoče in lahko vodi v popolnoma napačne sklepe. Slovnica je namreč besedilo, ki ima precej določeno zgradbo, močan vpliv Donata in Prisciana na celotno srednjeveško slovnično izročilo pa je v veliki meri poenotilo tudi vsebinski in teoretični del slovnice.

1 Neposredni viri Bohoričeve slovnice

1.1 Filip Melanchthon (Philippus Melanthon/Schwarzerd/Schwarztzerdt; 1497–1560)

Nemški humanist in reformator Filip Melanchthon¹ je bil rojen v mestu Bretten, šolal pa se je v Pforzheimu, Heidelbergu in Tübingenu, kjer je še ne sedemnajstleten dosegel naziv *magister*, čez nekaj let pa še *baccalaureus biblicus*. Leta 1518 je postal profesor grščine in hebrejščine na univerzi v Wittenbergu, kjer je tudi umrl. Poleg Luthra je bil gotovo ena najopaznejših protestantskih osebnosti. Z izrednim smislom za učence je zasnoval nov model šolskega pouka in si prislužil vzdevek *praeceptor Germaniae*. Melanchthon zaseda v Nemčiji podobno mesto kot slovničarja Nebrija v Španiji ali Despauterius v Franciji.

Poleg najrazličnejših strokovnih in literarnih je Melanchthon napisal naslednja slovnična dela:

1. *Grammatica Graeca integra*: grška slovnica, ki je prvič izšla 1518, nato pa vsaj še 74-krat v štirih različnih predelanih in pomnoženih izdajah (CR 20: 3–14). Dostopno nam je bilo besedilo prve skupine izdaj (CR 20: 15–180) in Camerarijeva izdaja iz leta 1571.

2. *Institutio puerilis literarum Graecarum*: malo grško berilo z uvodom o grški pisavi, ki je prvič izšlo 1525. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 183–192).

3. *Grammatica Latina*: latinska slovnica, ki je prvič izšla 1525.

4. *Syntaxis*: latinska skladnja, ki je prvič izšla leta 1526.

5. *Prosodia*: latinska prozodija iz leta 1526. Nikoli ni bila izdana samostojno, ampak vedno skupaj z latinsko skladnjo. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 379–390) in MGL (AA 2a–BB 7b).

6. *Elementa puerilia*: latinsko berilo z latinsko abecedo, ki je prvič izšlo leta 1524. Poznamo vsaj pet različnih natisov (CR 20: 392). Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 393–412).

¹ Življenjepis je zarisal po Scheible (2000: 221–237).

7. *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae*: imena mer in denarja iz leta 1529. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 419–424).

8. Nekateri Melanchthonu pripisujejo tudi sicer anonimno slovarsko delo *Nomenclatura rerum*, ki ga poznamo v vsaj dveh različnih variantah od leta 1538 naprej. Zbirka besedja po različnih tematskih sklopih vsebuje tudi Melanchthonovo poglavje *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae* (prim. CR 20: 415–418). Besedilo nam ni bilo dostopno. Po podatkih iz CR v povprečju obsega 120 strani.

Melanchthon se nam v svojih slovnicih delih kaže kot izjemno razgledan in nadpovprečno izviren humanist. Kot avtor grške slovnice je poznal in rabil vrsto grških virov, kot sta denimo Apollonius Dyscolus in Gaza. Kot avtor latinske slovnice od sodobnikov navaja Linacrovo delo *De emendata structura Latini sermonis*, kritično omenja Lorenza Vallo, znan mu je Hadrianus Cardinalis [Castellesi]. Poleg tega se opira na tradicijo (Donat, Priscian, Nonij Marcel, Servij, Varon).

O zgledovanju po Melanchthonu reče Bohorič naslednje (BH 1584: **3a): »Ves svoj posel pa sem prilagodil običajnim pravilom latinske slovnice do te mere, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak sem jemal prav tiste, ki jih je v svojih slovnicih uporabljal /.../ Filip Melanchthon.«² Dejstvo, da Bohorič ne govori o eni slovnici, ampak o slovnicih (*Grammaticae*), je mnoge, ki so pisali o Bohoričevi slovnici, navajalo k sklepu, da se je Bohorič zgledoval po Melanchthonovi latinski in grški slovnici, kar pa se ob primerjavi izdaj Melanchthonove grške slovnice z Bohoričevo slovnico izkaže kot netočno. Mnogo verjetneje je,

a) da Bohorič piše na splošno, saj je bilo tedaj v obtoku zelo veliko število izdaj Melanchthona;

b) da je imel Bohorič poleg izdaje latinske slovnice (ki je gotovo vsebovala tudi sintakso) še posebno izdajo sintakse;

c) da je imel Bohorič kot Melanchthonov študent več izdaj njegove slovnice.

Kadar govorimo o Melanchthonovi latinski in grški slovnici ter sintaksi, moramo upoštevati, da so vsa omenjena dela doživela vrsto natisov z različnimi popravki, razširitvami in predelavami. C. G. Bretschneider je v CR 20 samo za Melanchthonovo latinsko slovnico naštel več kot 100 izdaj in predelav tja do konca 17. stoletja. Ob tem lahko z

² »Accomodavi autem totum negotium ad ufitata Latinae literaturae praecepta, adeo, ut etiam communiſima non excluderem exempla, fed illis, ipſis, quibus Philippus Melanthon /.../ in fuis Grammaticis ufus est, ipſe quoque uterer.« (Vsi prevodi so navedeni po Bohorizh 1987, vendar deloma prilagojeno.)

gotovostjo zatrdimo, da je bilo izdaj še več, saj smo imeli v rokah vsaj dve, ki ju Bretschneider ni popisal, po elektronskih katalogih knjižnic pa jih najdemo še več.

Osnovna zgradba Melanchthonove slovnice je naslednja:³ uvod (aa 2a–aa 3b), *de litteris, de syllabis* (aa 3b–aa 7a); *partes orationis* (aa 7a–rr 8b): *nomen* (aa 7b–ll 5b), *pronomem* (ll 6a–ll 8b), opomba: *de articulo* (ll 8b–mm 1a), *verbum* (mm 1a–qq 2a), *participium* (qq 2a–qq 5a), *adverbium* (qq 5a–rr 2b), *praepositio* (rr 2b–rr 5b), *coniunctio* (rr 5b–rr 8a), *interiectio* (rr 8a–rr 8b); *syntaxis* (ss 1a–zz 7a); *de periodis* (zz 7b–AA 1a), *de distinctionibus* (AA 1a–AA 2a), *de prosodia* (AA 2a–BB 7b).

Izdaje Melanchthonove **latinske slovnice** lahko razdelimo v pet skupin, od katerih pridejo v poštev za našo obdelavo prve tri, saj slovnice iz preostalih dveh skupin spadajo v čas po izdaji Bohoričeve slovnice.

Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 194–198) 14 izdaj,⁴ ki vsebujejo Melanchthonovo originalno besedilo, kakor ga je Melanchthon zapisal 1522 za zasebno rabo Erazma Ebnerja in ga leta 1526 »pregledal in pomnožil« (potem ko so slovnico 1525 natisnili, četudi ni bila prvotno namenjena za tisk). Besedilo iz leta 1526 je tudi osnova za kritično izdajo v CR, ki navaja še različna branja iz več izdaj leta 1529 ter 1546. Besedila te skupine so nam v celoti dostopna v omenjeni kritični izdaji.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 198–202) 13 izdaj,⁵ večinoma z naslovom *Grammatica Philippi Melanthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata*. Gre za predelavo, ki jo je na Melanchthonovo prošnjo 1540 oskrbel Iacobus Micyllus. Glede na prvo skupino so te izdaje mnogo obsežnejše⁶ ter imajo dodatke tako pri teoretičnih opisih kakor tudi pri primerih.

Iz te skupine nam je bil na mikrofilmu za uporabo dostopen izvod iz dunajske Österr. Nationalbibliothek s signaturo 73.X.28 in naslovom: *Grammatica Philippi Melanthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque*

³ Strani navajam po MGL.

⁴ To so (CR 20: 194–198): 1. Haganae 1525, 2. Wittembergae 1526, 3. Haganae 1526, 4. Parisiis 1526, 5. Wittembergae 1527, 6. Parisiis 1527, 7. ibid. 1528, 8. ibid. 1529, 9. Norimbergae 1529, 10. Lipsiae 1532, 11. Parisiis 1532, 12. Friburgi Brisgoiae 1535, 13. Lipsiae s. a., 14. Tubingae 1546.

⁵ To so (CR 20: 199–202): 1. Francofurti 1540, 2. Norimbergae 1540, 3. Vratislau 1540, 4. Basileae 1540, 5. Basileae 1541 (= Opera Philippi Melanthonis 5), 6. Norimbergae 1562, 7. Francofurti 1543, 8. Magdeburgi 1544, 9. Francofurti 1545, 10. Francoforti 1546, 11. Norimbergae 1548, 12. Francoforti 1551, 13. Francoforti 1559.

⁶ Primerki prve skupine imajo povprečno okrog 100 foliantov, primerki druge pa okrog 200.

in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium, [s. a.]. Izvod ni zajet v Bretschneiderjevem popisu, gre pa za enega od ponatisov izdaje: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1542. Naš izvod je bil najverjetneje natisnjen med letoma 1542 ter 1546,⁷ saj imajo poznejše izdaje (Francoforti 1546 ter Norimbergae 1548) spredaj še pismo »*ad Christianum Egenolphum*«.

Enako besedilo je morala imeti tudi izdaja: *Grammatica latina jam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Augustae Vindelicorum: Excud. V. Otmar*, 1550, ki so jo predhodni raziskovalci lahko pregledovali v NUK-u, zdaj pa izvod ni več dostopen. Ta NUK-ova izdaja prav tako ni zajeta v Bretschneiderjevem popisu.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 202–214) 34⁸ izdaj z različnimi naslovi, najpogosteje *Grammatica Philippi Melancthonis [Latina iam denuo] recognita et [plerisque in locis] locupletata*. Predelavo je 1550 po Micyllovi verziji opravil Joachim Camerarius. Od druge skupine se razlikuje predvsem po obsežnem uvodu v obliki pisem ter po tem, da so vsi navedki iz latinske književnosti dosledno označeni z imenom avtorja in ponekod tudi z mestom citata, sprva na robu, nato v tekočem besedilu pa so dodane opombe. Običajno vsebujejo izdaje tudi *Tractatus de Orthographia, Ioach. Camerario autore* oziroma *Tractatus de Orthographia, recens* (iz leta 1552). Tudi vizualno so izdaje preglednejše in zato še nekoliko obsežnejše.⁹

Iz te skupine nam je bil dostopen izvod iz NUK-a s signaturo 338127 iz leta 1585: *Grammatica Philippi Melancthonis (sic!) recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens. Lipsiae, Imprimebat Iohannes Steinman*. Ta izvod navaja Bretschneider; opisuje ga kot popolnoma identičnega (tudi po paginaciji) z izdajo *Lipsiae 1571*.

Z vidika primerjave z Bohoričevo slovnico je besedilo te skupine izdaj načeloma enako besedilu druge skupine, tidve skupini pa se bistveno razlikujeta od besedil prve skupine. Melancthon je ob pisanju

⁷ Na izvodu je letnica zamejena »zwischen 1524–1550«.

⁸ To so (CR 20: 202–214): 1. Lipsiae 1550, 2. Lipsiae 1552, 3. Basileae 1553, 4. Lipsiae 1554, 5. Norimbergae 1555, 6. Lipsiae 1557, 7. Lipsiae 1559, 8. Lipsiae 1560, 9. Basileae 1560, 10. Lipsiae 1561, 11. Lipsiae 1564, 12. Lipsiae 1569, 13. Norimbergae 1569, 14. Lipsiae (s. a.), 15. Viterbergae 1570, 16. Lipsiae 1571, 17. Lipsiae 1572, 18. Vitebergae 1574, 19. Augustae Vindel. 1574, 20. Vitebergae 1578, 21. Francofurti 1578, 22. Vitebergae 1579, 23. Norimbergae 1579, 24. Lipsiae 1580, 25. Lipsiae 1583, 26. Witebergae 1584, 27. Witebergae 1585, 28. Lipsiae 1585, 29. Lipsiae 1586, 30. Witebergae 1587, 31. Witebergae 1588, 32. Lipsiae 1593, 33. Lipsiae 1594, 34. s. l. 1595.

⁹ Primerki imajo povprečno okrog 250 foliantov.

poglavja o etimologiji svoje slovnice uporabljal besedilo druge ali tretje skupine, dokazljivo pa ne besedila prve skupine.

Izdaje Melanchthonove **latinske skladnje** lahko razdelimo na sedem skupin, od tega jih pride v poštev za našo obdelavo prvih pet, saj spadajo skladnje iz preostalih dveh skupin v čas po izdaji Bohoričeve slovnice. Po letu 1532 so Melanchthonovo latinsko skladnjo običajno izdajali skupaj z latinsko slovnico, vendar poznamo več izjem, zaradi česar jo moramo obravnati samostojno.

Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 337–340) ¹⁰ izdaj, ki sledijo prvotnemu Melanchthonovemu besedilu in so naslovljene kot *Syntaxis Philippi Melanchthonis iam recens nata et edita* ali *Syntaxis Philippi Melanchthonis emendata et aucta ab autore* ipd. Te izdaje predstavljajo Melanchthonovo izvirno besedilo, ki je bilo (kakor že slovnica) sprva namenjeno Erazmu Ebnerju in drugim, ki jih je Melanchthon zasebno poučeval.

Omenjenim 12 izdajam lahko dodamo še izdajo, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 5707 in je – kar ni povsem brezpredmetno tudi za razumevanje morebitnega Bohoričevega zgledovanja po različnih slovnicaх različnih avtorjev – privezana h kratki priredbi Prisciana z naslovom *Analogia, hoc est, declinandi et coniugandi formulae*. Ta izdaja Melanchthonove slovnice ima naslov: *Syntaxis Philippi Melanchthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae: Faber, 1537. Omenjena izdaja ustreza besedilu prve skupine izdaj z značilnostmi izdaje iz leta 1529 (Norimbergae). Besedila te izdaje so nam dostopna v omenjeni kritični izdaji.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 340–342) ⁶¹¹ izdaj, ki vse nosijo naslov *Syntaxis olim a Philippo Melanthono collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior*. Besedilo je leta 1538 »pomnožil in obogatil s primeri«¹¹ zdravnik in profesor grščine (sic!) Vitus Oertelius Winshemius. Besedilo te skupine se po obsegu (včasih pa tudi po razporeditvi snovi in še posebej po dodanih razdelkih) bistveno razlikuje od besedila prve skupine. Medtem ko ima besedilo prve izdaje v povprečju okrog 80 strani, jih ima besedilo te izdaje v povprečju vsaj dvakrat toliko.

¹⁰ To so (CR 20: 337–340): 1. Haganoae 1526, 2. Coloniae 1526, 3. Norimbergae 1527, 4. Parisiis 1528, 5. Lipsiae 1529, 6. Norimbergae 1529, 7. Parisiis 1529, 8. Lipsiae 1531, 9. Coloniae 1535, 10. Lipsiae 1539, 11. Norimbergae 1537, 12. Lipsiae 1539.

¹¹ To so (CR 20: 341–342): 1. Coloniae 1538, 2. Lipsiae 1539, 3. Magdeburgi 1539, 4. Norimbergae, 1540, 5. Norimbergae 1545, 6. Norimbergae 1547.

Tem izdajam lahko dodamo še izdajo iz leta 1538, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 12838 in ima naslov: *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melanthonis*. Argentorati: Millius, 1538. 273 str. Omenjena izdaja je najbližja skladnji v Bohoričevi slovnici, zaradi dostopnosti smo jo rabili za primerjalno analizo.

Bohorič se je v poglavju o skladnji nedvomno naslanjal na besedilo te skupine.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 342–344) vsaj 3 izdaje, od tega dve samostojni.¹² Gre za besedilo druge skupine, ki mu je Andreas Winclerus dodal še obrobne opombe in svoj uvod (izpustil pa je Melanthonovega). Nekaj Winclerjevih opomb je sprejela tudi zadnja izdaja prejšnje skupine (Norimbergae 1547).

Od te skupine nam ni bilo dostopno nobeno besedilo, kar za ugotavljanje Bohoričeve predloge ni problematično, saj je osnovno besedilo enako kot pri prejšnji skupini.

Četrta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je priredil in svoji priredbi latinske slovnice 1540 dodal Jacobus Micyllus. Poleg tega je Bretschneider zasledil vsaj še eno samostojno izdajo (Lipsiae 1541). Besedilo te skupine nam je dostopno v MGL.

Peta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je oskrbel Joachim Camerarius in priključil svoji priredbi latinske slovnice iz leta 1550. Poleg teh poznamo vsaj 5¹³ samostojnih izdaj te skupine (ki se sicer le v malenkostih razlikuje od predhodne). Besedilo te skupine nam je dostopno v MGL-Cam.

1.2 Donat

Kadar govorimo o »Donatu«, mislimo na drobno delo latinskega slovničarja Elija Donata (4. stol. po Kr.) z naslovom *Ars minor*.¹⁴ Gre za nekakšen povzetek latinske slovnice v osmih poglavjih, od katerih vsako v vprašanjih in odgovorih na kratko predstavi določeno besedno vrsto (*nomen, pronomem, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio*,

¹² To sta (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1545 ter 2. Francofordiae 1555.

¹³ To so (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1562, 2. Lipsiae 1568, 3. Norimbergae 1569, 4. Magdeburgi 1579, 5. Francofurti s. a.

¹⁴ V Bohoričevem času so sicer poznali tudi *Ars maior*, ki pa je bila precej manj odmevna in je za našo obravnavo nerelevantna.

interiectio), pri pregibnih pa še model sklanjatve ali spregatve. Besedilo je bilo še posebej prikladno za šolsko rabo, saj denimo v kritični izdaji (Keil, GL IV: 355–366) obsega borih 12 strani.

Bohorič Donatove *Ars minor*, po kateri se, kot mu lahko verjamemo, v svoji slovnici včasih zgleduje pri nizanju paradigem, prav gotovo ni imel v rokah v taki obliki, kot bi si lahko predstavljali na podlagi današnjih kritičnih izdaj (reprezentativna je omenjena Keilova v GL IV).

Donatova slovnica¹⁵ namreč na tedanjem evropskem prostoru ni imela enake vloge kot druge latinske slovnice, ampak je bila zaradi svoje razširjenosti in preprostosti tesno povezana z zgodnjimi zametki slovničarstva v ljudskih jezikih ali o njih. Tako lahko že od 7. stoletja naprej ob latinskem besedilu *Ars minor* spremljamo glose v ljudskih jezikih. Besedilo so namreč največkrat uporabljali učitelji za elementarni pouk, kjer so morali Donata od besede do besede prevajati svojim učencem v njim razumljivi ljudski jezik.¹⁶ V 15. stoletju je takšno dodajanje glos in nato sistematično prevajanje primerov in teoretičnega besedila v ljudske jezike postalo splošna praksa.¹⁷ Takšna praksa se je prenesla tudi v tiskane učbenike, kjer je bil »Donat« večkrat natisnjen vzporedno v dveh jezikih: latinskem in ljudskem, lahko tudi samo v ljudskem. Nastal je tip dvojezične slovnice, ki je dolgoročno vodil v nastanek slovnice ljudskega jezika in slovnice v ljudskem jeziku.¹⁸ Primer takšne dvojezične slovnice je denimo *Combien y a il de parties d'Oraison? (Ælii Donati De octo partibus orationis libellus, in dialogi formam Latinam et Gallicam redactus, In gratiam puerorum)*,¹⁹ ki jo je 1545 izdal Robert Estienne.

Na nemškem prostoru imajo nemški šolski »donati« pomembno vlogo v razvoju misli o jeziku, saj so gotovo edini sistematični prikazi nemške morfologije vse do pojava prvih slovnic v zadnji četrtini 16. stoletja.²⁰

Tudi začetki slovničarstva nekaterih slovanskih jezikov izvirajo iz Donata. Na podlagi njegovega modela je bila 1533 napisana prva

¹⁵ Splošne podatke o povezavi Donatove *Ars minor* z začetki slovničarstva ljudskih jezikov povzemam po monografiji Erike Ising (1970) ter podatkih v Holtz (2005: 125–128) in Law (2003: passim).

¹⁶ Poznamo poznosrednjeveške odlomke Donata v stari visoki nemščini, islandščini, norveščini, stari in srednji francoščini itd.

¹⁷ Prim. Law (2003: 197), Ising (1970: 264–265). Ob tem ni presenetljivo, da so izrazi, kot so *donat*, *donait*, *doneit*, *donats* itd., že dokaj zgodaj označevali slovnice ljudskih jezikov.

¹⁸ Začetki rokopisnih slovnic ljudskega jezika v ljudskem jeziku sicer segajo vse do 11. stol. (Aelfric).

¹⁹ O tej slovnici več v CTLF (2004: 2204).

²⁰ Z začetka 16. stoletja sicer poznamo slovnico Valentina Ickelsamerja, ki pa ni imela nobenega neposrednega vpliva.

slovnica češkega jezika, ob dvojezičnih izdajah Donata (*Barbarismus Donati*, 1523; *Elementa Donati*, 1583) pa se je oblikovala tudi poljska slovnična terminologija. Podobno velja tudi za slovaško, madžarsko in nekoliko manj rusko slovničarstvo.²¹

S pojavom humanizma je Donatova *Ars minor* dobila še eno, lahko bi rekli vzporedno vlogo. Nanjo so začeli gledati kot na znanstveno besedilo in jo obenem z *Ars maior* začeli izdajati v čimbolj originalni, klasični obliki. Zelo znana kritična izdaja *Ars minor* je izšla leta 1522 na univerzi v Baslu, oskrbel pa jo je Heinrich Glarean. Tako prečiščeno besedilo so nato komentirali, primerjali z drugimi itd.

Sama raba ljudskega jezika se je v humanističnih izdajah Donata (v primerjavi s predhumanističnimi) spet skrčila zgolj na prevode primerov. To stopnjo Donatove *Ars minor* (latinsko besedilo s primeri, prevedenimi v nemščino) je imel po našem mnenju v rokah Bohorič, ko je pisal svojo slovnico.

Po drugi strani (Ising 1970: 52) so *Ars minor* tudi predelovali in dopolnjevali z drugimi (antičnimi in humanističnimi) avtorji. Po izdaji latinske slovnice Filipa Melanchthona so dele *Ars minor* v protestantskih okoljih združevali s to slovnico (in manj z drugimi).

Tipološko imamo denimo na širšem nemškem prostoru v tem času opraviti z vrsto različnih izdaj Donata.²² Prvi tip bi predstavljale izdaje izvirnega Donata (z minimalnimi dodatki), npr. izdaje Heinriha Glareana, Hermana Bonna in t. i. »Torgauer Donat«. Drugi tip pa predstavljajo predelave Donata izpod peres uglednih humanistov (npr. Johannes Turmair, Johannes Hegendorf, Johannes Honterus itd.), ki so bile namenjene učencem višje stopnje.²³

Avtorja Donata, ki ga je imel v rokah Adam Bohorič, je smiselno iskati v izdajah do leta 1540. Do takrat je namreč razvoj dvojezičnih donatov dosegel svoj vrhunec. Med letoma 1540 in 1580 pa lahko zasedimo večinoma zgolj še ponatise in nobenih (pomembnejših) novih izdaj (Ising 1970: 221). Tudi zato, ker je v protestantskih krogih kot temeljno delo, na katerem so gradili učitelji slovnice in slovničarji, veljala Melanchthonova latinska slovnica, »Grammatica Philippi«.

Med številnimi izdajami Donata bi veljalo izpostaviti delo *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum profus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel.* Mi smo imeli v rokah izdajo

²¹ O tem izčrpno Ising v svoji monografiji (1970). Prim. tudi Holtz (2005: 126–127).

²² Za tipologijo gl. Ising (1970: 220–221).

²³ Četudi taka razdelitev vedno ne drži, lahko na splošno rečemo, da so »donate« za najnižjo raven pouka običajno imenovali *Elementa Donati*, medtem ko so bile predelane izdaje naslovljene kot *Methodus*, *Rudimenta* ali celo *Grammatica*.

Vitebergae, 1542,²⁴ prva izdaja je bila prav tako natisnjena v Wittenbergu leta 1533. Ker jo je napisal neki učitelj iz mesta Torgau, se je te izdaje v nemškem prostoru prijelo tudi ime »Torgauer Donat«.²⁵

Za nas je omenjeno delo pomembno predvsem zato, ker so ga po eni strani tiskali v Wittenbergu, po drugi strani pa so ga rabili tudi na tamkajšnji šoli (Ising 1970: 80). K pomembnosti dela je gotovo prispevalo tudi to, da je uvod v *Methodus* napisal sam Filip Melanchthon.

Delo je napisano pregledno v obliki vprašanj in odgovorov. Vsi latinski primeri so prevedeni v nemščino. Od izvirne Donatove *Ars maior* se razlikuje predvsem v razširjenih paradigmah: v Donatu je bilo za tedanjo šolsko rabo enostavno premalo primerov (Donat je namreč pisal svojo slovnico za rojene govorce latinščine).²⁶ Tako imamo v poglavju o glagolu na primer paradigme konjugacij glagolov *amo*, *doceo*, *lego* in *audio* (pri Donatu samo *lego*), dodane so tudi paradigme napravnih spregatev, spregatve neosebni glagolov (*poenitet*) in deponentnikov (*opinor*). Podobno so razširjeni tudi drugi deli slovnice.

Bohorič je to izdajo Donata verjetno poznal, saj se je z njo skoraj gotovo srečal v Wittenbergu. Verjetnost, da bi jo imel v rokah tudi ob pisanju svoje slovnice, torej obstaja, je pa to zaradi siceršnje podobnosti med izdajami Donata in zaradi Bohoričevega naknadnega prirejanja predlog nemogoče dokazati.

Zgradba slovnice je naslednja: naslovnica, *Epistula Philippi Melanchthoni* (a 1a–a 5b), *nomen* (A 6a–b 4b), *pronomen* (b 4b–d 4b), *de verbo* (d 5a–i 6b), *de participio* (i 6b–k 3a), *de adverbio* (k 3a–k4b), *de coniunctione* (k 4b–k 5b), *de praepositione* (k 5b–k 7a), *de interiectione* (k 7b), paradigme konjugacij nepravilnih glagolov (k 7b–p7b).

2 Posredni vplivi na Bohoričevo slovnico

2.1 Priscian

Glede na to, da ni v Bohoričevi slovnici skoraj nič teoretičnih opisov, je nemogoče reči, v kolikšni meri je Bohorič poznal latinskega antičnega slovnicarja Prisciana (5./6. stol. po Kr.). Ker pa Priscian v tistem času na Slovenskem ni bil neznan,²⁷ si njegovo delo zasluži kratek opis.

²⁴ Ising (1970: 285–286) te izdaje med različnimi izdajami tega dela sicer ne navaja, vendar je glede na opis v omenjenem delu identična z osnovno (prvo) izdajo.

²⁵ Prim. Ising (1970: 79–82).

²⁶ Nad kratkostjo Donata v uvodu v svojo slovnico toži tudi Johannes Cochleus (Law 2003: 229).

²⁷ Prim. denimo Trubarjevo izjavo, da se boji pregreškov proti Priscianu, kakor jo opisuje Grdina (1999: 121).

V 16. stoletju so bila izobraženemu bralcu Priscianova dela okvirno poznana, saj so se njegovi prepisi že 15. stoletju razširili v domala vsako pomembnejšo knjižnico. Seveda pa poznavanje Priscianove teorije ni pomenilo nujno tudi dejanskega branja Priscianovega dela v originalu.

Njegovo glavno delo *Institutiones grammaticae* je namreč nadvse obsežno in zapleteno za branje. Danes nam je danes dostopno v Keilovi kritični izdaji (GL II in GL III), ki obsega kar 981 strani. Deli se na tri dele: 1. *vox, littera, syllaba* (glas, črka, zlog; 1. in večina 2. knjige: GL II 5.1–53.6); 2. *partes orationis* (deli govora; od konca 2. do konca 16. knjige: GL II 53.7–III 105.14); 3. *constructio* (»skladnja«; knjigi 16–17; GL III 107.1–377.18).

Po obsegu ter vsebini dostopnejše in v srednjem veku bolj znano Priscianovo delo je *Institutio de nomine et pronomine et verbo*,²⁸ ki predstavlja nekakšen povzetek Priscianovih razprav o imenu, zaimku in glagolu iz dela *Institutiones grammaticae*. Med drugimi deli pa sta za našo raziskavo omembe vredni še dve: *De figuris numerorum*²⁹ (predstavitev znakov za števila in utežnih mer) ter *Partitiones duodecim versuum Aeneidos principalium*³⁰ (analiza prvih dvanajstih verzov Vergilijeve Eneide; gre za začetek besedne analize, kot jo najdemo tudi v Bohoričevih *examina* na koncu poglavij o etimologiji in skladnji).

2.2 Latinsko humanistično slovnično izročilo pred Bohoričem

Italijanski humanist **Lorenzo Valla** (Laurentius Valla, 1407–1457) je svoje zelo vplivno obsežno delo *De linguae Latinae elegantia* napisal 1440 (prvič je bilo natisnjeno 1471).³¹ Delo je pomembno predvsem zaradi vrnitve h klasičnemu pristopu: k branju in pisanju latinščine ter študiju avtorjev. Kot vire navaja Donata in Prisciana, ki mu predstavljata zadnji avtoriteti pred barbarsko latiniteto srednjega veka. Med srednjeveškimi pisci še posebej napada Izidorja Seviljskega, ki je po njem »najbolj predrzen izmed tistih, ki nič ne znajo« (»Hisidorus indoctorum arrogantissimus«), in »Eberarda« (Evrarda iz Bethune, avtorja grške slovnice *Graecismus* iz 13. stoletja). Vallovo delo *De linguae Latinae elegantia* ni slovnica v današnjem pomenu besede, saj se v veliki

²⁸ Kritična izdaja besedila v GL III (443–456).

²⁹ Kritična izdaja besedila v GL III (406–417).

³⁰ Kritična izdaja besedila v GL III (459–515).

³¹ Uporabljali smo izdajo *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex, Lugduni, 1544*. Prim. tudi Padley (1976: 17), CTLF (2004: 1242), Ax (2001: 28–57), Bezner (2005: 353–389).

meri (kakor je bilo tudi sicer v navadi v Italiji, kjer je igrala retorika v tovrstnih delih vedno glavno vlogo) ukvarja z vprašanji stila in rabe. Zelo dobro je slovničarsko stran njegovega dela označil Padley (1976: 17), ki pravi, da je v tem delu »slovnični material naključno razporejen in priložnostno sledi glavnemu cilju, to pa je izboljšati kvaliteto pisane latinščine«.

Zgradba dela je naslednja: posvetilo; uvod; 1. knjiga (35 poglavij, str. 1–81): analiza končnic in pripon pri imenih, glagolih, gerundijih, supinih in deležnikih; 2. knjiga (60 poglavij, str. 81–156): analiza določenih problemov drugih besednih vrst: zaimek, predlog, veznik, adverb; 3. knjiga (94 poglavij; str. 156–230): spremembe v pomenu zaradi oblikoslovnih sprememb besed ali zaradi konstrukcije glagola; variante različnih kategorij besed: (npr. predlogi, zaimki, nikalnice); 4. knjiga (96 poglavij, str. 231–312): primerjava imen (samostalnikov in pridevnikov) glede na sorodni pomen (npr. *libertinus/libertus, rumor/fama*); 5. knjiga (104 poglavja, str. 313–382): primerjava glagolov glede na sorodni pomen (npr. *utor/fungor/fruor*) in glede na predpone (npr. *appeto/expeto*); 6. knjiga (64 poglavij; 383–458): kritični komentarji k rabi nekaterih besed pri različnih antičnih avtorjih; dodatek: *De reciprocatione Sui et Suus libellus* (str. 459–482); indeks.

Z današnjega vidika je slovnica italijanskega humanista Niccola Perottija (**Niccolò Perotti**, Nicolaus Perottus, 1429/30–1480) *Rudimenta grammatices* (prvič izdana okrog leta 1464, prva pomembna izdaja 1473)³² bolj urejena kot Vallova. Skrbno je sledil Donatu in še posebej Priscianu, čigar teoretične razlage posameznih slovničnih pojmov je večkrat dobesečno prepisal. Njegovo delo je za nas pomembno z dveh vidikov: 1. bilo je močno razširjeno znotraj Italije in v tujini; 2. na podlagi tega dela je napisal latinsko slovnico Slovenec Bernard Perger.

Zgradba slovnice: pismo, ki ga Calpurnius Brixensis piše Antoniju Morettu (a 1b), *litterae* (a 2a), *Ave Maria, Pater Noster, Credo*, osnove vzgoje (a 2a–a 2b), *vox, syllaba, dictio* (a 2b–a 3b); *nomen* (*genus, numerus, figura, casus, declinationes*) (a 3b–b 4a); *verbum* (*modus, species, figura, coniugatio, persona, numerus, coniugationes*) (4), *passivum, anomalia, impersonalia*) (b 4a–d 2b); [drugi deli govora]: *participium* (d 2b–d 4a), *pronomen* (d 4a–d 6a), *praepositio* (d 6a–d 6b), *adverbium* (d 6b–d 7a), *interiectio* (d 7a), *coniunctio* (d 7a–d 8a); *de constructione orationis: verba activa, neutra, communia, deponentia, impersonalia, infinitiva* (d 8a–g 4a), *gerundium, supinum, participium* (g 4a–g 7b), *nomen verbale* (g 7b), *relativum* (g 8a–h 2b), *patronymica* (h 3a–h 3b), *comparativum, superlati-*

³² Nam je bil dostopen izvod iz leta 1497 (Parisiis, dostopno na <http://gallica.bnf.fr/>). Prim. tudi CTLF (2004: 1243).

vum (h 3b–h 7a), *adverbium* (h 7a–h 8a), *heteroclyta* (h 8a–i 2b); *figurae* (*barbarismus, soloecismus, metaplasmus, shemata lexeos, tropi, puncti*) (i 2b–i 8b); *de componendis epistulis* (i 8b–o 2b); *peroratio* (o 2b).

Slovenski humanist **Bernard Perger** (Bernardus Perger, 1440 do ok. 1510) iz Ščavnice (predavatelj na dunajski univerzi od 1464, 1478 dekan artistov in rektor univerze) je konec 15. stoletja, najverjetneje 1479, napisal priročno humanistično slovnico *Grammatica nova*,³³ ki je doživela vsaj 30 izdaj in je imela v svojem času precejšen pomen. Perger napada sholastične »modi significandi«, še posebej pa *Doctrinale* Aleksandra de Villa Dei. Kot vir lahko omenimo Perottijevo slovnico, ki pa jo Perger močno prireja in krajša. V razvojnem smislu je še posebej pomemben prehod od Perottijeve sheme vprašanje : odgovor k tekoče zapisanemu besedilu. Poleg tega Perger dobro pozna tudi Donata in Prisciana.

Zgradba dela je naslednja:³⁴ uvod založnika, avtorjev uvod (1b–2b); 1. knjiga: *partes orationis* (3a–26b): *nomen* (*genus, numerus, figura, casus, declinationes, heteroclyta, regulae de nominibus carentibus plurali numero, nomina semper pluralia, nomina semper singularia, patronymica, nomina graeca, nomina verbalia*) (3a–16b), *verbum* (*tempus, modus, species, figura, coniugatio, persona, numerus, coniugatio praeteriti et supini, deffectiva*) (16b–23a), *participium* (23a–24a), *pronomem* (24a–25a), *adverbium* (25a–26a), *praepositio* (26a), *coniunctio* (26a–26b), *interiectio* (26b); pismo o prvi knjigi, ki ga napiše Matheus Moretus Brixianus (27a); 2. knjiga: *de constructione* (28a–45b): 22 pravil o skladnji imen in glagolov (28a–38b), vezava glagolov (38b–45b); 3. knjiga: *de epistolis conficiendis* (46a–58a); *de figuris* (58a–61a); *de materia et natura punctorum* (61a–62a).

Prav neverjetno je, kako malo pozornosti se v pregledih slovenskega jezikoslovja in splošnih priročnikih od Simonitičevega odkritja konec sedemdesetih let namenja Pergerjevi slovnici, čeprav gre za prvo slovensko slovnico – za prvo slovnico slovenskega avtorja.³⁵ Skoraj praviloma pregledi jezikoslovja posameznih narodov omenjajo tudi njihove humanistične slovniciarje.

Ne moremo z gotovostjo zatrditi, v kolikšni meri so Pergerjevo

³³ O Bernardu Pergerju in njegovem delu gl. Simoniti (1979: 154–174). Tam Simoniti, ki je slovnico prvi odkril slovenskemu prostoru, slovnico tudi natančneje opiše (ibid.: 156–165).

³⁴ Dostopne so nam bile fotografije izvoda: Bernardus Perger: *Grammatica nova*, Venetiis, L. Wild, [1479], ki nam jih je iz svojega arhiva odstopil Primož Simoniti, za kar se mu lepo zahvaljujem.

³⁵ Imenovati Pergerjevo slovnico *prva slovenska slovnica* gotovo ni pretirano, še posebej če se zavedamo, da v tistem času slovnica, ki bi jo napisal Slovenec, ne bi mogla biti drugačna.

slovnico poznali slovenski protestantski pisci. Gotovo je, da jo je poznal Peter Bonomo in da bi jo lahko prek njega poznal vsaj Primož Trubar. O stikih Pergerja z Bonomom priča naslednje:

1. Pergerjevo pismo humanistu, grecistu in hebraistu Johannesu Reuchlinu (1493; Simoniti 1979: 167). To pismo kot skupnega prijatelja omenja tudi Petra Bonoma, tistega, ki ga je Perger pred Reuchlinom tolikokrat povelečeval kot učenega pesnika.

2. Bonomovo pismo Reuchlinu (2. marca 1493; Simoniti 1979: 168). V pismu omenja, da knjig, ki naj bi jih poslal Perger, ni od nikoder. Bonomo pravi, da mu je pisal zbadljivo pismo, češ da naj bi bil preveč zaposlen z ženskami in zato pozablja na knjige.

3. Pergerjevo prizadevanje za ustanovitev redne stolice za retoriko in poetiko (Simoniti 1979: 172–174). Na to mesto je zaradi svoje izrazito italijanske humanistične usmeritve dosledno skušal pritegniti italijanske poete, tako tudi Francesca Bonoma (Petrovega brata). Skoraj nemogoče je, da v te kroge ne bi razširil tudi svojega dela.

Italijanski humanist **Sulpicij** (Johannis Antonius Sulpitius – Verulanus, Giovanni Antonio Sulpizio da Veroli, 1445/50–1513) je še posebej znan po svojem delu *Grammatica* (znano tudi kot *Sulpicianum opusculum lege feliciter*), ki je prvič izšlo 1475.³⁶ Gre za normativno šolsko slovnico na elementarni ravni, ki je po zasnovi v veliki meri podobna Perottijevi slovnici. Kot glavni vir lahko navedemo Prisciana, po mnenju Padleya (1976: 18) pa delo vsebuje še precej srednjeveške slovničarske miselnosti. Kljub temu ga lahko skupaj s Perottijem in Vallo štejemo med pionirje novega humanističnega slovničarstva.

Zgradba dela je naslednja: *examen* (a 2a–a 6b), [*etymologia*]: *nomen et pronomen* (a 7a–d 2b), *verbum* (tvorba preterita in supina) (d 2b–e 1a); *constructio partium orationis* (e 1b–g 3b); *de versuum scansione, de syllabarum quantitate, de pedibus, de metris* (g 4a–k 6a). Delitev snovi je nepregledna in marsikdaj nenavadna, sama snov pa je podana skrbno.

Španski humanist **Antonio Nebrija** (Aelius Antonius Nebrissensis, 1444–1522) je bil s svojim delom *Introductiones in Latinam grammaticen cum longioribus glossematis*³⁷ (1481, več izdaj z različnimi naslovi) prisoten tudi v Franciji in Italiji. Gre za šolsko slovnico, kjer lahko avtorjevo noto zaznamo predvsem v komentarjih. V predgovoru priporoča za študij antične gramatike, kot so Sergius, Phocas, Diomedes, Servius,

³⁶ Nam je bil dostopen izvod iz leta 1485, sicer s. l., s. n. (dostopno na <http://gallica.bnf.fr/>). Prim. tudi Padley (1976: 18) in CTLF (2004: 1244).

³⁷ Delo nam ni bilo neposredno dostopno. Podatki o delu so povzeti po CTLF (2004: 1245). Prim. tudi Padley (1976: 18–19).

Asper itd. Donata in Prisciana sicer ne omenja, verjetno zato, ker je bila naslonitev nanju samoumevna. Delo sestavlja pet knjig: 1. knjiga: deklinacije in konjugacije, tvorba glagolov, vaje (20 strani); 2. knjiga: *nomen* (*genus, declinatio, anomalia*), *verbum* (*praeteritum, supinum, coniugationes*) (53 strani); 3. knjiga: *partes orationis* (vprašanja in odgovori; zamenjave); *figurae constructionis* (24 strani); 4. knjiga: *constructio partium orationis* (39 strani); 5. knjiga: *prosodia, de metris, de accentibus* (49 strani). Posamezne izdaje vsebujejo še dodatna poglavja. Avtorskega je po Padleyjevem (1976: 19) mnenju zelo malo, a je delo dragoceno že zaradi zbranega materiala. Omembe vredno je, da v 4. in 5. knjigi uporablja španski jezik, in sicer predvsem za prevode latinskih glagolov in skladijskih primerov.

Nebrija je tudi avtor že omenjene prve španske slovnice iz leta 1492 *Grammatica de la lengua castellana*.³⁸

Italijanski humanist in tiskar **Aldo Manuzio** (Aldus Manutius, 1449/50–1515) je izdal dve pomembni slovnici: *Rudimenta grammatices Latinae linguae* (1501) in *Institutionum grammaticarum libri quatuor* (1508; prva izdaja verjetno že 1493). *Rudimenta* se naslanjajo predvsem na Donata, Priscian je vir le za poglavji o glagolu in zaimku. *Institutiones* pa nam kažejo tudi poznavanje drugih antičnih slovničarjev. *Institutiones* obsegajo štiri knjige:³⁹ 1. knjiga: *de grammatica, syllaba, dictio; nomen; pronomen* (64 strani); 2. knjiga: *verbum* (64 strani); 3. knjiga: *constructio verbi, nominis, participii; figurae constructionis* (87 strani); 4. knjiga: metrika (150 strani); grška abeceda, hebrejska abeceda (44 strani). Opazna je nekoliko večja raba grščine. Slovnico sta gotovo poznala Despauterius in Linacre. Manutius je vplival na prvo hrvaško slovnico z začetka 16. stoletja, na Bohoričevo slovnico pa ni imel opaznega vpliva.

Celotni opus flamskega šolnika in slovničarja Despauterija (**Johannes Despauterius**, Johannes van Pauteren, okr. 1460/80–1520) je v letih 1537–1538 izdal Robertus Stephanus (Robert Estienne) v Parizu pod naslovom *Commentarii grammatici*.⁴⁰ Gre za obsežno delo (več kot 600 strani), ki kot vire imenuje tudi Perottija, Sulpicija, Manuzia ter

³⁸ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.jabega.net/nebrija.

³⁹ Fotografije posameznih strani obsežnega dela se nahajajo na spletu, v celoti pa nam delo ni bilo dostopno. Opis knjig je povzet po CTLF (2004: 1246). Prim. tudi Padley (1976: 19), Jensen (1998: 247–285).

⁴⁰ Celotno delo je povzeto po CTLF (2004: 1247). Prim. tudi Padley (1976: 20). Nam sta bili dostopni deli *Grammaticae institutionis libri septem* (Dilingae, [s. a.], napisano 1534, knjigo hranijo v NUK-u) in *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiunculae seu regulae* (Basileae, 1527).

Nebrijo. Delo je imelo še posebej velik vpliv v Franciji, kjer je dokončno izrinilo *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei. Še posebej je zanimivo delo *Rudimenta* (ki je prvo poglavje v skupni izdaji; str. 2–21): gre za povzetek celotne latinske slovnice (s skladnjo vred) v kratkih vprašanih in odgovorih. Temu sledi obravnava delov govora (str. 23–180), skladnja (181–354), *ars versificatoria* (355–600), *de figuris* (601–625), *ars epistolica* (626–647) in *orthographia* (648–692). Nam dostopno delo *Grammaticae institutionis libri septem* [1534], ki je sicer vsebovano v gornji izdaji (= etimologija in skladnja), ima naslednjo zgradbo: *de nominum generibus* (A 3a–C 3b), *declinationes rectae* (C 4a–G 7a), *de heteroclitis* (G 7a–K 7a), *de comparationibus* (G 7a–L 3b), *de praeteritis et supinis* (L 3b–O 7a), *de verbis defectivis et anomalis* (O 7b–P 6b), *de verborum formis* (P 6b–P 8b), *syntaxis* (Q 1a–b 5b), *de ordine declarationis grammaticae et de syntaxi reciprocorum* (b 6a–b 8b); *de signis*, *de vi graduum comparationis*, *de numeris* (c 1a–[d 2b]; zadnje strani manjkajo).

Zdravnik in humanist **Thomas Linacre** (Linacer, ok. 1460–1524) je bil osrednji slovničar tega časa v Angliji. Zelo ga je zaznamovalo potovanje v Italijo, kjer je bil med drugim tudi gost Alda Manuzia. Posmrtno je izšlo njegovo najbolj vplivno delo *De emendata structura Latini sermonis* (1524),⁴¹ ki je na angleških⁴² in tudi mnogih celinskih univerzah postalo ob Priscianu kmalu ena vodilnih avtoritet.

Sestavlja ga šest knjig, od katerih se jih kar pet ukvarja s skladnjo. Linacre pogosto navaja Donata in Prisciana, Servija in Diomeda, sklicuje se tudi na stoike in Apolonija. Znan mu je Gaza, pozna pa tudi dela svojih predhodnikov (Perotti, Sulpitius, Manutius, Valla). Zgradba dela je naslednja: 1. knjiga: *de octo partibus: nomen, pronomen, verbum, participium, praepositio, adverbium, interiectio, coniunctio* (3–55); 2. knjiga: *de partium enallage* (56–77); 3. knjiga: *de constructione nominum et pronominum* (78–119); 4. knjiga: *de constructione verbi et participii* (120–173); 5. knjiga: *de non declinatarum constructione* (174–204); 6. knjiga: *de constructionis figuris* (204–287).

Jezuit **Manuel Álvares** (Emmanuel Alvarus, 1526–1583) je leta 1572 v Kölnu izdal slovnico *De institutione grammatica*.⁴³ Kot vire izrecno

⁴¹ Delo nam je bilo dostopno v drugi izdaji (Parisiis, 1532 [zadaj letnica 1533]), po kateri so navedene tudi strani. Prim. tudi CTLF (2004: 1249) in Padley (1976: 21–23).

⁴² V Angliji je bila pomembnejša le še slovnica, ki sta jo izdala John Colet in William Lily (editio princeps 1527), ki pa je na tem mestu zaradi majhnega vpliva na naš prostor ne bomo obširneje opisovali.

⁴³ Dostopna nam je bila druga izdaja iz leta 1596. Za podatke o prvi izdaji prim. CTLF (2004: 1253) in Padley (1976: 28–29).

omenja Varona, Kvintilijana, Proba, Diomeda, Donata in Prisciana, čigar vpliv je najočitnejši. Kljub pozni letnici lahko v tem delu še vedno zaznamo nekatere ostanke srednjeveškega latinskega slovničarstva. Slovnica je zelo obsežna: v nam dostopni izdaji iz leta 1596 obsega poleg uvoda kar 544 (oštevilčenih) strani. Namenjena je bila jezuitskemu pouku latinščine in kot tako so jo tudi veliko uporabljali. Hkrati pa prav dejstvo, da je slovnica veljala za jezuitsko, močno omejuje možnost njenega vpliva na Bohoriča. Zgradba dela je naslednja: uvod (*2a–*4a), *declinatio: nominum, pronominum; coniugatio verborum* (1–112); *rudimenta* (osnove delov govora) (113–156); *praecepta de constructione* (156–158); *genera et declinatio nominum* (158–226); *preterita in supina verborum* (226–256); *de constructione octo partium orationis* (257–444); *dymensio syllabarum* (445–473), *incrementum nominum et verborum* (473–488); *ultimae syllabae* (kvantiteta) (489–510); *syllaba communis, de pedibus, de versu, de figuris, de prosodia* (511–540); *de Graecis verbis* (naglas) (540–544).

Italijansko-francoski humanist (rojen v Padovi, živel v Franciji) **Julius Caesar Scaliger** (Giulio Bordone, 1484–1588) je bil prvi pomembnejši slovničar, ki je prekinil dotedanji humanistični tok latinskih slovníc. Večina teh slovníc si je namreč predvsem prizadevala predstaviti rimsko slovnično izročilo v čimbolj čisti obliki. S Scaligerjem pa je začel ta tok počasi izgubljati svojo moč in v slovničarstvo sta začela vdirati racionalizem in filozofska misel (Padley 1976: 75). V Scaligerjevem jezikoslovnem delu *De causis linguae Latinae* (1540)⁴⁴ tako lahko opazujemo naslonitev na Aristotelovo doktrino štirih vzrokov, na kar namiguje že sam naslov.⁴⁵

Scaligerja bi v naši obravnavi izpustili (saj že zaradi narave Bohoričeve slovnice nanjo ni imel nobenega vpliva), ko ne bi v veliki meri vplival na slovnico Nicodema Frischlina *Quaestiones grammaticae* (1584), ki je bila (na)pisana pri nas in si že zato zasluži samostojno obravnavo.⁴⁶ V svojem uvodu se namreč Nicodemus Frischlin (1584: a 3a) izrecno sklicuje na Scaligerja, ko pravi, da mnogi slovničarji sploh ne poznajo vzrokov (*causae*) in izvirov (*fontes*) svoje discipline. Cilj slovničarja mora biti, da se poglobi v najbolj skrite koticke Aristotelove filozofije. Le tako bo lahko slovničar poučeval druge. Vedeti namreč pomeni spoznati

⁴⁴ Delo je dostopno na spletni strani: http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=B19340576. Prim. tudi CTLF (2004: 1251).

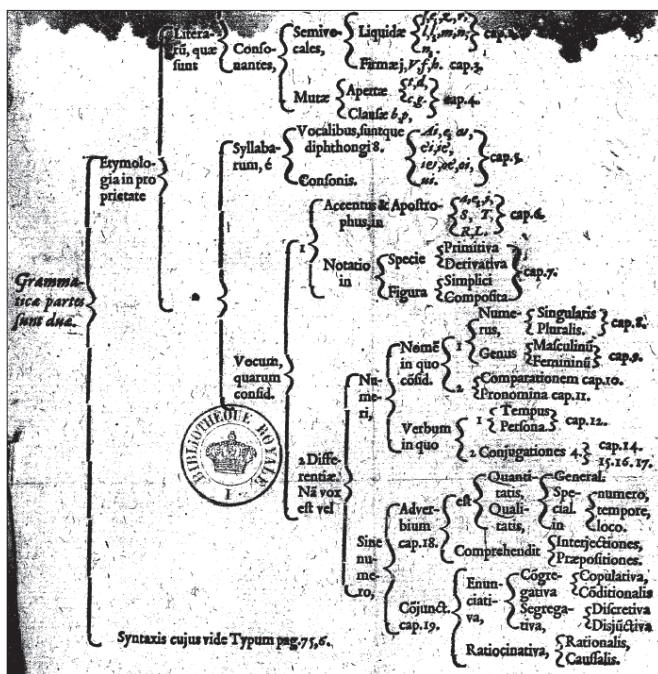
⁴⁵ *Vzroki*, o katerih govori, so: *causa materialis* (materialna osnova jezika), *causa formalis* (vzrok, ki nadeva obliko tej materialni osnovi), *causa efficiens* (nanaša se na tistega, ki nadeva materiji obliko) ter *causa finalis* (končni produkt).

⁴⁶ Takšno obravnavo imamo v delu.

stvar iz njenih vzrokov.⁴⁷ Frischlin v svojem delu tudi sicer veskozi sledi Scaligerju in ga navaja na številnih mestih v svoji slovnici.

Francoski humanist **Petrus Ramus** (Pierre de la Ramée, 1515–1572) je leta 1559 napisal slovnično delo *Scholae in liberales artes*⁴⁸ ter strogo teoretično slovnično razpravo *Grammatica* (obenem je istega leta izšel tudi povzetek te slovnice v vprašanih in odgovorih z naslovom *Rudimenta grammaticae Latinae*).⁴⁹ Poleg tega je 1562 (najprej anonimno) izdal slovnico francoščine *Grammaire*, ki ji je sledilo več (ne več anonimnih) ponatisov.

Glavna novost Ramovih slovničnih del je nekompromisno formalni pristop k slovnični teoriji, zaradi česar bi ga lahko opisali kot nekakšnega pradedka strukturalizma. Njegova slovnica ima jasno hierarhično strukturo, ki jo vidimo na naslednji shemi iz druge izdaje njegove francoske slovnice (Ramus 1590):

Slovnico deli zgolj na etimologijo in skladnjo. Prozodija in pravopis

⁴⁷ »Scire enim, est rem ex suis caulis cognoscere.«

⁴⁸ Dostopen nam je bil izvod iz leta 1578 (NUK).

⁴⁹ Izvod, v katerem sta obe deli (*Grammatica* in *Rudimenta*), nam je bil dostopen v NUK-u v izdaji iz leta 1571. *Grammatica* obsega poglavje o etimologiji (str. 1–71) in skladnji (71–110). O Ramovem latinskem slovničnem delu prim. tudi CTLF (2004: 1252) in Padley (1976: 77–94).

mu ne predstavljata ločenih delov, ampak tečeta skozi vso slovnico »kot kri in duh skozi celo telo« (*ut sanguis et spiritus per univversum corpus*).

Največji vpliv je imel Ramus v protestantski Nemčiji.⁵⁰ Vendar pa je zaradi dejstva, da je Melanchthon svojo logiko, ki je bila v splošni rabi na protestantskih univerzah, naslanjal na Aristotela, sčasoma prišlo do trenj med aristotelijanci in ramisti.⁵¹ Zmagali so aristotelijanci, saj so imeli luteranci ramistične misli za poganjek kalvinizma; luteranci so seveda podpirali Philipa Melanchthona, ki je bil sam luteranec.

Mnogo bolj kot na slovničarstvo je Petrus Ramus sicer vplival na logiko, retoriko in šolstvo nasploh.

Earlier Latin Grammars as (In)direct Sources for the First Slovene Grammar Written by Adam Bohorič

Summary

The paper describes some possible sources, direct and indirect, for the grammar authored by the Slovene Protestant writer Adam Bohorič. Entitled *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (*Winter Hours of Leisure on Latin-Carniolian Grammar*), it was published in 1584 as the first grammar of Slovene. Since its language is Latin, the present discussion is limited to Latin grammar works.

The two direct sources of Bohorič's chapter on etymology are identified as the second or third set of editions of Melanchthon's grammar (i.e., the text as edited in 1540 by Iacobus Micyllus and slightly revised in 1550 by Joachim Camerarius) and as one of the (probably bilingual) editions of Donatus published before 1540 (perhaps the so-called "Torgauer Donat", of which we had access to the edition *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum prorsus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel., Vitebergae, 1542*). The direct source of Bohorič's chapter on syntax is identified as the second set of editions of Melanchthon's syntax, edited in 1538 by Vitus Oertelius Winshemius. The editions of Melanchthon's Latin grammar and syntax *not* used by Bohorič are likewise treated in detail.

Among the indirect sources, there is a brief reference to Priscian's

⁵⁰ O tem Padley (1976: 94).

⁵¹ Ramus je bil namreč naklonjen Platonovi filozofiji »zavoljo njegove preprostosti in uporabne narave njegove dialektike« in je zavračal Aristotelovo teorijo (seveda to ne pomeni, da je ne upošteva). Najbolj očiten napad na Aristotela lahko beremo v delu *Aristotelicae animadversiones*, 1543.

oeuvre, with detailed descriptions reserved for the major Latin humanist grammars published before Bohorič's work: Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, and Ramus.

LITERATURA IN POMEMBNEJŠI VIRI

- ALVARUS 1596 – Alvarus, E.: *De Institutione Grammatica Libri Tres, Integri, ut ab auctore sunt editi, nunc emendatius excufi*. Coloniae Agrippinae, 1596.
- AX 2001 – Ax, W.: Lorenzo Valla (1407–1457), *Elegantiarum linguae Latinae libri sex* (1449). *Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock* (ur. Wolfram Ax). Wiesbaden, 2001, 29–57.
- AX 2005 – Ax (ur.), W.: *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005.
- BARATIN 2005 – Baratin, M.: Priscianus Caesariensis. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 247–272.
- BEZNER 2005 – Bezner, F.: Lorenzo Valla. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 353–389.
- BH 1584 = Bohorič, A.: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg, 1584.
- BOHORIZH 1987 – Bohorizh, A.: *Arcticae horulae succisivae – žimske urice proste*. Maribor, 1987.
- CR 20 – Bretschneider (ur.), C. G.: *Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia. Corpus reformatorum*: vol. 20: 1854 (reprint). Bad Feilnbach, 1990.
- CTLF 2004: *CTLF – Corpus des textes linguistiques fondamentaux*. www.ens-lsh.fr/labo/ctlf/, 2002.
- DESPAUTERIUS [1534] – Despauterius, J.: *Grammaticae institutionis libri septem*. [s. l.], [s. a.].
- DESPAUTERIUS 1527 – Despauterius, J.: *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiuunculae seu regulae*. Basileae, 1527.
- FRISCHLIN 1584 – Frischlin, N.: *Quaestionum grammaticarum libri IIX ex probatissimis Auctoribus collecti a Nicodemo Frischlino poeta laureato comite Palatino Caesareo*. Venetiis, 1584.
- GL II–IV – Keil, H.: *Grammatici Latini II–IV*. Hildesheim, 1961.
- GRDINA 1999 – Grdina, I.: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor, 1999.

- HOLTZ 2005 – Holtz, L.: *Aelius Donatus. Lateinische Lehrer Europas: Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 109–131.
- ISING 1966 – Ining, E.: *Die Anfänge der volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen: Dargestellt am Einfluß der Schrift des Aelius Donatus De octo partibus ars minor: Teil I: Quellen*. Berlin, 1966.
- ISING 1970 – Ining, E.: *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa: Studien über den Einfluß der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor*. Berlin, 1970.
- JENSEN 1998 – Jensen, K.: *The Latin Grammar of Aldus Manutius and its Fortuna. Aldus Manutius and Renaissance culture, Essays in Memory of Franklin D. Murphy (ur. David S. Zeidberg)*. Firenze, 1998, 247–285.
- KISSLING 1971 – Kissling, H. J.: *Aussenseiter-Betrachtungen zu A. Bohoričs Arcticae horulae. Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München, 1971, 83–87.
- LAW 2003 – Law, V.: *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge, 2003.
- LINACRE 1532 – Linacre, Th.: *De emendata structura Latini sermonis*. Parisiis, 1532.
- MELANCHTHON 1537 – Melanchthon, Ph.: *Syntaxis Philippi Melancthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae, 1537.
- MGG – Melanchthon, Ph.: *[Grammaticae Graecae libellus Philippi Melancthonis cum accessionibus Joachimi Camerarii Papebergensis editus]*. Lipsiae, 1571.
- MGL – Melanchthon, Ph.: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae, [s. a.].
- MGL-Cam – Melanchthon, Ph.: *Grammatica Philippi Melancthonis recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens.* Lipsiae, 1585.
- MGL-CR – gl. CR 20.
- MS 1538 – Melanchthon, Ph.: *Syntaxis olim a Philippo Melancthone collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melancthonis*. Argentorati, 1538.
- PADLEY 1976 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: The Latin Tradition*. Cambridge, 1976.
- PADLEY 1985 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar I*. Cambridge, 1985.
- PADLEY 1988 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar II*. Cambridge, 1988.

- PERGER 1479 – Perger, B.: *Grammatica nova*. Venetiis, [1479].
- PEROTTI 1497 – Perotti, N.: *Rudimenta grammatices*. Parisiis, 1497.
- RAMUS 1571 – Ramus, P.: *P. Rami Rudimenta Grammaticae Latinae*. Basileae, 1571.
- RAMUS 1571B – Ramus, P.: *P. Rami Grammaticae libri quattuor*. Basileae, 1571.
- RAMUS 1572 – Ramus, P.: *Grammaire*. Paris, 1572.
- RAMUS 1590 – Ramus, P.: *Grammatica latino-francica a Petro Ramo francice scripta, Latina vero facta Annotationibusque illustrata, per Pantaleontem Tevenium Commercienfem Lotharingum: editio secunda*. Francofurdi, 1590.
- SCALIGER 1540 – Scaliger, J. C.: *De causis linguae Latinae libri tredecim*. Lugduni, 1540.
- SCHEIBLE 2000 – Scheible, H.: Philipp Melanchthon (1497–1560): Melanchthons Werdegang. *Humanismus im deutschen Südwesten: biographische Profile*. Stuttgart, 2000, 221–238.
- SIMONITI 1979 – Simoniti, P.: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana, 1979.
- SULPITIUS 1485 – Sulpitius Verulanus, J. A.: *Grammatica*. [s. l.], 1485.
- VALLA 1544 – Valla, L.: *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex*. Lugduni, 1544.

Naslov:

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ŽRC SAŽU

Sekcija za zgodovino slovenskega jezika

Novi trg 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: kozma.ahacic@guest.arnes.si